

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Louise Parment

Sant eller falskt

Utsageanalys i rättspraxis och rättspsykologi

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Anders Sjögren

VT 2021

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Syfte	6
1.2 Frågeställning	6
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Metod	7
1.5 Material och forskningsläge	7
1.6 Disposition	9
2 UTGÅNGSPUNKTER	10
2.1 Fri bevisvärdering	10
2.2 Rättssäkerhet och rättstrygghet	11
2.3 Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet	11
3 UTSAGEANALYS I SEXUALMÅL	13
3.1 Historisk bakgrund	13
3.2 Högsta domstolens praxis	13
3.3 Närmare om kriterierna	18
4 RÄTTSPSYKOLOGISKT PERSPEKTIV PÅ UTSAGEANALYS	21
4.1 Statement validity assessment	21
4.2 Reality monitoring	23
4.3 Effekten av trauma	24
4.4 Specifikt för sexualbrott	25
5 ANALYS	26

5.1 Slutsats	28
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	29
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	31

Summary

This essay aims to compare how the Supreme Court of Sweden determines the reliability of the injured party's statement in sexual offense-cases to forensic psychological science about verbal lie detection tools. This essay contains a presentation of case-law and relevant forensic psychology, focusing on the methods Statement Validity Assessment and Reality Monitoring. Criteria which are considered more likely to occur in truthful statements are used to evaluate the story in both legal practice and the psychological methods. Examples of such criteria are detailed, long and free from contradictions. Use of the methods from forensic psychology result in about 70 % of the statements being correctly classified as true or false, results significantly better than the 54 % accuracy achieved by judges who don't use any particular method.

A comparison shows that several criteria, such as detailed, free from contradictions and clear, occur in both case-law and the psychological methods. The criteria detailed and coherent can be given a more specific application in legal practice by taking advantage of scientific findings from forensic psychology. Some elements, such as uncertainty or corrections, are viewed by the court as signs that the story is false – while they are considered signs of truthfulness within forensic psychology. In conclusion several of the criteria used by the court have scientific reinforcement, some can be given a more specific content with the help of forensic psychology and a few can be called into question because they are incompatible with scientific findings.

Sammanfattning

Detta arbete syftar till att jämföra Högsta domstolens tillförlitlighetsbedömning av målsägandens utsaga i sexualmål med rättspsykologisk vetenskap om utsageanalys. I avhandlingen finns en genomgång av både rättspraxis från Högsta domstolen och relevant rättspsykologisk vetenskap, med fokus på metoderna statement validity assessment och reality monitoring. Gemensamt för praxis och de rättspsykologiska metoderna är att utsagan utvärderas med hjälp av sanningskriterier som till exempel detaljerad, lång och fri från motsägelser. Om berättelsen i hög grad uppfyller kriterierna antas den med större sannolikhet vara sann. Användning av de rättspsykologiska metoderna har visat sig resultera i att ungefär 70 % av utsagorna korrekt klassificeras som sanna eller falska, vilket är betydligt bättre än 54 % korrekta bedömningar som domare uppnår när de inte använder någon särskild metod.

I en jämförelse kan man konstatera att flera kriterier – till exempel detaljerad, fri från motsägelser och klar – är gemensamma för rättspraxis och rättspsykologin. Kriterierna detaljerad och sammanhängande kan få en mer specificerad tillämpning i rättspraxis genom att rättspsykologisk kunskap utnyttjas. Dessutom finns det vissa faktorer, till exempel osäkerhet och rättelser, som enligt domstolen är tecken på att berättelsen är falsk – i rättspsykologin utgör de istället sanningskriterier. Slutsatsen är alltså att flera av domstolens kriterier har vetenskapligt stöd, några kan få ett mer specificerat innehåll med hjälp av rättspsykologisk kunskap och vissa kan ifrågasättas eftersom de är oförenliga med forskningsresultat.

Förord

Jag vill börja med att tacka min handledare Anders Sjögren så mycket för värdefull vägledning och visat engagemang.

Även familj och vänner förtjänar ett stort tack för moraliskt stöd och goda råd längs vägen till min färdiga uppsats. Särskilt min mamma har funnits där med uppmuntran och användbara tankar, för att inte tala om att hon har böcker att låna ut om det mesta.

Lund, maj 2021

Louise Parment

Förkortningar

CBCA	Criteria-based content analysis
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RM	Reality monitoring
SOU	Statens offentliga utredningar
SVA	Statement validity assessment
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

Sexualbrott är en av de brottstyper där störst andel åtal ogillas. Domstolarnas benägenhet att acceptera en utsaga från målsäganden som den primära bevisningen har minskat.¹ I sexualmål är det dock ofta bara just målsäganden och den tilltalades utsagor som utgör bevisningen om själva händelsen.² I situationer där ord står mot ord och stödbevisning saknas behöver målsägandens utsaga bedömas som mycket stark för att beviskravet ska vara uppfyllt och den tilltalade kunna fällas.³ I fall från 2005 och framåt anses Högsta domstolen (HD) ha ställt så höga krav på målsägandens utsaga att det i praktiken nästan alltid krävs stödbevisning för att uppfylla beviskravet.⁴

För att uppnå materiellt riktiga domar är det viktigt att bevisningen värderas korrekt. Ovanstående föranleder frågor kring hur målsägandens utsaga värderas och om domstolarna ställer orimligt höga krav på målsägandens berättelse. Domstolarna förväntas värdera bevisning på ett objektivt sätt.⁵ Därför framstår det som rimligt att använda psykologisk vetenskap för att bedöma huruvida de kriterier som används vid utsageanalys är lämpliga.

En hjälpvetenskap bör bara beaktas i det juridiska beslutsfattandet om beslutens kvalité påverkas positivt.⁶ Med hjälp av rättspsykologiska metoder kan man uppnå säkrare tillförlitlighetsbedömningar än vad domare uppnår utan att använda någon särskild metod.⁷ Rättspsykologi bör användas för att bekräfta, precisera eller ändra allmänna erfarenhetssatser⁸. Om litteratur avsedd eller tillrättalagd för jurister visar att erfarenhetssatserna är inkorrekta bör domstolarna beakta vetenskapen, eftersom felaktiga erfarenhetssatser kan medföra materiellt oriktiga domar.⁹ Vissa tillnärmanden har redan gjorts, men jag anser att det fortfarande finns utrymme för rättstillämpningen att i större utsträckning nyttja rättspsykologisk kunskap.¹⁰

¹ Sutorius s. 82.

² NJA 2017 s. 316 I.

³ Diesen s. 269.

⁴ Diesen s. 279; Sutorius s. 34. Se NJA 2005 s. 712.

⁵ SOU 1938:44 s. 378.

⁶ Heuman s. 770.

⁷ Jfr Schelin s. 182; Strömwall och Landström s. 361 och 364; Vrij s. 15 och 19.

⁸ Se avsnitt 2.1 för förklaring av begreppet erfarenhetssatser.

⁹ Heuman s. 774.

¹⁰ Se avsnitt 5.

1.1 Syfte

Syftet med detta arbete är att kritiskt granska hur tillförlitlighetsbedömningen av målsägandens berättelse görs i sexualmål. För att möjliggöra detta kommer en undersökning av gällande rätt ställas mot relevant rättspsykologisk vetenskap. Syftet inkluderar att tillämpa ett de lege ferenda-perspektiv för att se vad juridiken har att lära av rättspsykologin.

1.2 Frågeställning

För att uppfylla mitt syfte kommer jag att besvara följande forskningsfråga:

–Hur förhåller sig HD:s praxis om tillförlitlighetsbedömning av den målsägandes utsaga i sexualmål till den rättspsykologiska forskningen på området?

För att besvara min frågeställning kommer jag redogöra för HD:s praxis och relevant rättspsykologisk forskning.

1.3 Avgränsningar

Inom det straffrättsliga området har jag valt att fokusera på sexualbrott för att arbetet inte ska blir för brett och spretigt. Det är ovanligt att det finns vittnen till sexualbrott, och försvarets bevisning behöver bara prövas om åklagarens bevisning når upp till beviskravet,¹¹ därför framstår det som en rimlig avgränsning att bara fokusera på tillförlitlighetsbedömningen av målsägandens berättelse.

För att arbetet inte ska bli för omfattande kommer jag varken beröra förhörsteknik, bias eller särskilda hänsynstaganden vid tillförlitlighetsbedömningen när målsäganden är ett barn eller en person som har svårt att uttrycka sig. Det ligger även utanför ramen för detta arbete att beskriva rekvisiten för sexualbrott och andra typer av bevisning än målsägandens utsaga.

Det finns gott om rättspraxis från HD som är relevant för min frågeställning, därför kommer jag inte behandla avgöranden från underinstanserna på grund av deras bristande prejudikatvärde.

¹¹ NJA 2017 s. 316 I.

Eftersom HD har tagit avstånd från att använda icke-verbala faktorer och de inte har något stöd i forskning kommer de inte behandlas i denna uppsats.¹²

Inom rättspsykologin kommer jag främst fokusera på metoderna statement validity assessment och reality monitoring eftersom det är dessa det finns mest forskning om.¹³

1.4 Metod

Detta arbete bygger på en rättsdogmatisk metod. Utgångspunkten i metoden är att använda de vedertagna rättskällorna lagstiftning, rättspraxis, lagförarbeten och juridisk litteratur.¹⁴

Tyngdpunkten kommer hamna på praxis och doktrin eftersom bevisvärderingen inte är lagreglerad.¹⁵ Något som utmärker rättsdogmatiken är att fokus ligger på normerna i sig, inte på deras tillämpning. Därför framstår inte underrättsavgöranden som relevanta.¹⁶

Rättsdogmatiken kan användas för att kritisera gällande rätt och ge utvecklingsförslag.¹⁷ För att förstärka det kritiska perspektivet kommer jag även använda en interdisciplinär metod. Det innebär att olika vetenskapsområden (här rättsvetenskap och rättspsykologi) förenas. Målet är att dra nytta av exempelvis teorier och modeller från en annan vetenskap för att lösa ett problem som annars hade varit för komplext.¹⁸

1.5 Material och forskningsläge

Mitt material är förarbeten, praxis och litteratur. Det finns flera författare som har skrivit om bevisvärdering. Christian Diesen är professor emeritus i processrätt vid Stockholms universitet och har skrivit om bevisvärdering i allmänhet, specifikt om bevisvärdering av utsagor och om bevisvärdering i sexualbrott. Hans verk refereras ofta och är användbara källor för detta arbete. Diesens uppfattning är att vetenskapligheten i domstolarnas

¹² NJA 2010 s. 671; Granhag, Strömwall och Landström, En modern brottmålsprocess anpassad även för stora mål: Några rättspsykologiska reflektioner s. 210.

¹³ Strömwall och Landström s. 358.

¹⁴ Kleineman s. 21.

¹⁵ Se avsnitt 2.1.

¹⁶ Kleineman s. 24.

¹⁷ Kleineman s. 24.

¹⁸ Gräns s. 436.

utsageanalys är bristande.¹⁹ Han har skrivit att kriterierna saknar objektiv vetenskaplig grund men att utsageanalys bör användas trots att den inte är en bra metod eftersom det inte finns någon bättre. Genom att göra en analys undviker man åtminstone intuitiva och subjektiva bedömningar, enligt Diesen.²⁰ Helena Sutorius har skrivit om bevisprövning i sexualbrott. Hon var verksam vid både den juridiska och den genusvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet innan hon gick bort. Hennes bok är en av mina källor och även till stor hjälp för att hitta relevant rättspraxis.

Lena Schelin skrev sin doktorsavhandling om bevisvärdering av utsagor i brottmål. Hennes verk refereras ofta avseende HD:s utsageanalys i relation till psykologisk vetenskap och är en viktig källa i detta arbete. Hon har kommit fram till att flera av kriterierna HD använder har stöd i forskning, medan andra – främst beteendemässiga – väger oproportionerligt tungt i bedömningen, har svagt eller obefintligt stöd och tolkas inkorrekt.²¹ Hon kom bland annat fram till att kriterierna längd, klarhet, detaljrikedom, rimlighet och sannolikhet har stöd medan konstanskriteriet saknar stöd.²²

Pär Anders Granhag, Leif A. Strömwall, Karl Ask och Sara Landström är verksamma vid psykologiska institutionen, Göteborgs universitet. De är redaktörer och författare till flera centrala verk inom rätts- och vittnespsykologi. Granhag har många års erfarenhet av sakkunniguppdrag både i Sverige och internationellt. Deras verk är viktiga källor i detta arbete. Strömwall och Landström har kommit fram till att HD:s kriterier i huvudsak har stöd i psykologisk forskning. Kriterierna längd, klarhet och detaljrikedom konstaterades ha stöd. De nämnde även att det är bra att HD har lyssnat på rättspsykologin och tagit avstånd från konstanskriteriet.²³ Aldert Vrij är verksam inom psykologi vid University of Portsmouth i Storbritannien och refereras ofta avseende metoder för utsageanalys. Även hans verk är en viktig källa i detta arbete.

Så vitt jag vet finns det ingen som tidigare har fokuserat på sexualbrott och tagit hänsyn till hur de psykologiska effekterna av att det var just ett sexuellt övergrepp, som dessutom kan ha varit traumatiskt, kan påverka återberättandet.

¹⁹ Diesen s. 273.

²⁰ Diesen s. 278.

²¹ Schelin s. 209.

²² Schelin s. 210 f.

²³ Strömwall och Landström s. 367.

1.6 Disposition

Inledningsvis presenteras den fria bevisvärderingen och några relevanta begrepp som en bakgrund till den fortsatta avhandlingen. Därefter följer en genomgång av relevant rättspraxis om utsageanalys och mer ingående information om hur HD:s kriterier tillämpas.

Avhandlingen avslutas med ett avsnitt som innehåller rättspsykologisk kunskap om utsagor som sedan används i analysen för att kritiskt granska rättstillämpningen.

2 Utgångspunkter

2.1 Fri bevisvärdering

Det finns ingen vedertagen metod för bevisprövning²⁴, därför finns det inte heller någon detaljerad lagreglering om bevisprövning. 35 kap. 1 § rättegångsbalken är att betrakta som en generalklausul och klargör att den fria bevisvärderingens princip ska gälla i svenska domstolar.²⁵ Det finns ingen begränsning beträffande vilka kunskapskällor som får användas och domaren är inte bunden av några regler vid värderingen av kunskapskällorna. Domaren får dock inte basera sitt avgörande på ett helhetsintryck av bevisningen som förekommit,²⁶ detta har tolkats som att varje bevis måste värderas för sig.²⁷ Domarens avgörande måste bygga på objektiva grunder, vilket innebär att skälen ska framstå som godtagbara för förståndiga personer.²⁸ Analysen ska vara strukturerad och i domskälen ska läsaren kunna följa domstolens överväganden och slutsatser.²⁹ Bedömningen får bara grundas på det som har framkommit under rättegången, sådant som är allmänt veterligt och erfarenhetssatser.³⁰

Erfarenhetssatser är generella påståenden om samband mellan två företeelser och talar alltså om hur något vanligtvis är. Graden av sannolikhet varierar mellan olika erfarenhetssatser.³¹ Erfarenhetssatser har inte något självständigt bevisvärde,³² de används tillsammans med hjälpfakta för att värdera bevisfakta. För att värdera en iakttagelse (bevisfaktum) behöver man till exempel ta hänsyn till att den gjordes på långt avstånd (hjälpfaktum) och att iakttagelser som görs på långt avstånd är mer osäkra (erfarenhetssats).³³ Allmänna erfarenhetssatser utgörs av livserfarenhet och allmän kunskap. Särskilda erfarenhetssatser grundar sig ofta i empirisk forskning inom till exempel medicin eller psykologi.³⁴ Domarens egen kunskap räcker inte när särskilda erfarenhetssatser ska tillämpas.³⁵ Dock kan det anses motiverat för domare att

²⁴ Bevisprövning är all bedömning som görs under överläggningen avseende bevisningen. Bevisvärdering ingår i bevisprövning. Diesen s. 52.

²⁵ Diesen s. 52 f.

²⁶ SOU 1938:44 s. 377 f.

²⁷ Diesen s. 53; Holmgård s. 32.

²⁸ SOU 1938:44 s. 378.

²⁹ NJA 2015 s. 702.

³⁰ SOU 1938:44 s. 378.

³¹ Ekelöf och Boman s. 14.

³² Schelin s. 49 f.

³³ Ekelöf och Boman s. 131.

³⁴ Schelin s. 49 f.

³⁵ SOU 1938:44 s. 378.

anskaffa grundläggande vetenskaplig kunskap avseende frågor som uppkommer ofta. Värdering av muntliga utsagor är ett exempel på en väldigt vanligt förekommande fråga i domstolar, därför är det rimligt att domare förvärvar egen kunskap inom rättspsykologi.³⁶

Förut var uppfattningen att HD inte prövar bevisfrågor och inte ska uttala sig om bevisvärdering, men under 1980-talet började HD ge generella riktlinjer för bevisvärdering. Till en början rörde uttalandena specifika typer av mål, exempelvis sexualbrott eller narkotikabrott. Efter hand har uttalanden av mer allmängiltig betydelse gjorts, till exempel om vilka krav på stödbevisning domstolarna kan ställa i situationer där ord står mot ord. HD har även börjat ställa upp kriterier för att bedöma utsagors riktighet.³⁷ Riktlinjer för bevisvärdering ska dock användas försiktigt och med hänsyn till att olika faktorer blir relevanta i olika fall eftersom omständigheterna varierar.³⁸

2.2 Rättssäkerhet och rättstrygghet

I brottmål har åklagaren hela bevisbördan och beviskravet är högt. Syftet är att garantera rättssäkerheten, det vill säga se till att ingen oskyldig döms.³⁹ Med rättstrygghet avses det intresse både brottsoffer och allmänheten har av att brott beivras.⁴⁰

2.3 Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet

Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet används inte konsekvent. Det går sällan att utläsa vilket av begreppen HD kopplar de olika kriterierna till eller vad slutsatsen blir angående trovärdigheten och tillförlitligheten var för sig.⁴¹ Det har till och med förekommit att begreppen använts på olika sätt inom en och samma dom.⁴²

³⁶ Heuman s. 771. HD anser dessutom att det sällan är motiverat att använda psykologiska sakkunniga i trovärdighetsbedömningen om personen hörs inför rätten. NJA 1992 s. 446.

³⁷ Holmgård s. 42.

³⁸ NJA 2004 s. 176.

³⁹ Schelin s. 54 f.

⁴⁰ Mellqvist s. 753.

⁴¹ Schelin s. 240.

⁴² Dahlman s. 242. Se NJA 2009 s. 447.

Vissa menar att trovärdigheten bedöms utifrån personen medan tillförlitligheten är kopplad till utsagan.⁴³ En annan uppfattning är att trovärdigheten är den intuitiva bedömningen som görs under bevisupptagningen. Tillförlitlighetsbedömningen anses då vara den bevisvärdering som görs när utsagan sätts i relation till andra fakta och bevis i målet.⁴⁴

⁴³ Mellqvist s. 757; Schelin s. 240.

⁴⁴ Diesen s. 273; Sutorius s. 117 f.

3 Utsageanalys i sexualmål

Inledningsvis kan nämnas att domare, precis som alla andra, bildar sina uppfattningar om tillförlitlighet genom livserfarenheter och interaktioner med andra. Domare får inte inom ramen för sitt yrke någon speciell utbildning i att värdera tillförlitlighetskriterier.⁴⁵ I andra yrkeskategorier inom rättsväsendet är det vanligt att vissa specialiserar sig på just sexualbrott eftersom särskild kompetens – inom bland annat beteendevetenskap – anses behövas. Någon sådan specialisering förekommer dock inte bland domare och nämndemän.⁴⁶

3.1 Historisk bakgrund

I Sverige är det främst Arne Trankell som har lagt grunden för användningen av psykologi i juridiska sammanhang. Han utvecklade flera olika metoder för utsageanalys från 1950-talet och framåt. Bland det mest betydelsefulla han bidragit med är ett minskat fokus på parternas generella trovärdighet, istället har själva utsagans tillförlitlighet och dess tillkomst tillmätts större vikt.⁴⁷ År 1980 började HD utveckla en metod för utsageanalys som bygger dels på Trankells uppställningar, dels på rättsliga erfarenheter. Baserat på modern forskning inom psykologi kan dock metodens grund ifrågasättas.⁴⁸

3.2 Högsta domstolens praxis

Som framkommer av nedan refererad praxis kan man i HD:s domskäl utläsa ett antal kriterier som används vid bevisvärderingen av målsägandens utsaga. Några vanligt förekommande kriterier är att utsagan ska vara detaljerad, sammanhängande och lång. Olika kriterier kan användas beroende på omständigheterna, till exempel vilken typ av brott det är, relationen mellan målsäganden och den tilltalade samt huruvida det skett upprepade övergrepp.⁴⁹ I de fall som studerats inom ramen för detta arbete är det dock ovanligt att HD uttryckligen tagit

⁴⁵ Mellqvist s. 767.

⁴⁶ Diesen och Diesen s. 43 f.

⁴⁷ Strömwall s. 270 f.

⁴⁸ Diesen s. 270; Strömwall s. 275; Strömwall och Landström s. 366. Jfr Mellqvist s. 768 som inte tror att HD:s metod bygger på Trankells.

⁴⁹ Diesen s. 270.

ställning till hur sådana omständigheter påverkar användningen av kriterierna. Nedan följer en genomgång av rättsfall där HD har uttalat sig om kriterier för trovärdighet och tillförlitlighet.

NJA 1980 s. 725

I detta fall har målsäganden Marianne N:s berättelse legat till grund för fällande dom. Hennes utsaga ansågs vara detaljerad, klar och sammanhängande. Vidare anförde HD att den var fri från oförklarliga delar och inte avvek från de uppgifter hon tidigare hade lämnat i polisanmälan.⁵⁰

Fallet hade även två andra målsägande vars utsagor inte ansågs kunna ligga till grund för fällande dom. Deras berättelser var till stor del konsekventa över tid men vissa avvikelser förekom. Det framkom till exempel – när försvararen påpekade att Maria N hade lämnat motstridiga uppgifter – att de i polisförhört hade ljugit om händelserna innan övergreppen för att framstå som mer trovärdiga. Ulla-Brit J sa att hon inte mindes så mycket av själva våldtäkten och var osäker på när den skedde. Hon kom inte ihåg några detaljer från själva våldtäkten. Domstolen tycks dessutom ha funnit det osannolikt att ingen av flickorna hade märkt att den andra blev utsatt för övergrepp precis bredvid.⁵¹

NJA 1988 s. 40

Målsäganden bedömdes vara helt trovärdig och hennes berättelse låg till grund för en fällande dom. Utsagan var lång, mycket detaljrik och stämde i alla betydelsefulla avseenden väl överens med det hon sagt i de tidigare instanserna. När hennes berättelse ifrågasattes i pressande förhör ansågs hennes förklaringar vara övertygande och rimliga. Hon beskrev sitt chocktillstånd efter händelsen på ett sätt som indikerade en verklig och stark upplevelse.⁵²

NJA 1991 s. 83

Målsägandens uppgifter ansågs trovärdiga och låg till grund för en fällande dom. Hennes berättelse var lång, innehöll pregnanta detaljer och var sammanhängande i detaljerna. Utöver vad hon hade berättat i de tidigare instanserna gjorde hon tillägg och förtydliganden inför HD. Förklaringen till tilläggen var att hon tidigare hade försökt förtränga händelserna och inte förrän då hade kunnat komma ihåg vissa händelser och placera in dem i tiden. I ett pressande

⁵⁰ NJA 1980 s. 725.

⁵¹ NJA 1980 s. 725.

⁵² NJA 1988 s. 40.

förhör kunde hon ge rimliga förklaringar när hennes berättelse ifrågasattes. Det tillmättes betydelse för utsagans tillförlitlighet att hon berättat om övergreppen för andra och på ett övertygande sätt kunde förklara varför hon berättade för dem vid just det tillfället.⁵³

NJA 1992 s. 446

Målsägandens gav en lång utsaga med flera pregnanta detaljer som bildade en enhetlig helhet. Det tillmättes betydelse för tillförlitligheten att berättelsen i allt väsentligt varit konstant över tid. Hennes berättelse låg till grund för en fällande dom.⁵⁴

Målsäganden hade, innan hon berättade för någon om de övergrepp som den tilltalade i målet hade begått, berättat för sina väninnor att hon blivit våldtagen av två okända pojkar. I alla förhör sa hon sedan att den berättelsen var uppiktad. HD bedömde den uppiktade berättelsen som torftig. Dessutom ansågs det osannolikt att hon skulle ha låtit bli att berätta om händelsen för sina föräldrar och väntat så länge med att berätta för sina vänner. HD kom till slutsatsen att starka skäl talade för att berättelsen om de okända pojkarna var påhittad. Domstolen hänvisade till en sakkunnig som menade att det var naturligt för henne att vilja berätta om en våldtäkt för att signalera till omvärlden att hon var utsatt för sexuella övergrepp. Den berättelse som åtalet avsåg framstod som trovärdig trots att antalet övergrepp var överdrivet, eftersom det kan vara svårt för en person i kris att hålla reda på exakt vad som har hänt.⁵⁵

I fallet nämnde HD även att användandet av psykologiska experter varit omdebatterat. Domstolarna måste alltid själva bedöma trovärdigheten hos målsägande eller vittnen med grund i all utredning som förekommit i målet, de kan inte bara rakt av förlita sig på expertutlåtanden. Om experter används måste domstolarna ha i åtanke att det inte är någon exakt vetenskap och att även experter kan identifiera sig med någon av parterna. Vidare anförde HD att det sällan är motiverat att använda en sakkunnig i trovärdighetsbedömningen om personen hörs inför rätten.⁵⁶

⁵³ NJA 1991 s. 83.

⁵⁴ NJA 1992 s. 446.

⁵⁵ NJA 1992 s. 446.

⁵⁶ NJA 1992 s. 446.

NJA 1997 s. 538

Målsäganden hade vissa inkorrekta minnen av händelsen, hon hade till exempel förväxlat två olika personer. HD uteslöt ändå att hon skulle ha misstagit sig om en annan persons identitet. Utan att närmare gå in på varför bedömde HD henne som trovärdig i övrigt.⁵⁷

NJA 2005 s. 712

Den tilltalade hade åberopat ett expertutlåtande om att alkoholister i allmänhet har bristande trovärdighet. Utlåtandet var dock inte grundat på en bedömning av just målsäganden i målet och kunde därför inte tillmätas någon betydelse avseende hennes trovärdighet.⁵⁸

Målsägandens utsaga bedömdes tvärtom som trovärdig eftersom den var utförlig, detaljrik och hon blev känslös när hon berättade. Hon angav en mängd smådetaljer och kringomständigheter som styrkte trovärdigheten. Angående den punkt i åtalet som avsåg våldtäkt ansåg HD att målsäganden var trovärdig. Dock kunde hon bara ge en väldigt vag tidsangivelse för våldtäkten. Eftersom det saknades stödbevisning och skulle vara för svårt för den tilltalade att föra motbevisning på grund av den vaga tidsangivelsen ansågs beviskravet inte vara uppfyllt avseende våldtäkten.⁵⁹

NJA 2009 s. 447 I och II

Del I: HD förklarade att det vanliga beviskravet gäller även vid sexualbrott, det räcker alltså inte att målsägandens berättelse är mer trovärdig än den tilltalades. Om målsägandens utsaga är genomgående trovärdig kan den tillsammans med vad som i övrigt förekommit i målet, till exempel hur målsäganden agerat efter händelsen, räcka för en fällande dom.⁶⁰

Målsägandens berättelse bedömdes som detaljerad, levande och utförlig. Den var huvudsakligen sammanhängande, men vissa delar ansågs vara svårförenliga med berättelsen i övrigt. De svårförenliga delarna av hennes berättelse fick inget stöd i övrig bevisning och ett vittnesmål talade i viss mån emot hennes version. Utgången blev att beviskravet inte ansågs uppfyllt.⁶¹

⁵⁷ NJA 1997 s. 538.

⁵⁸ NJA 2005 s. 712.

⁵⁹ NJA 2005 s. 712.

⁶⁰ NJA 2009 s. 447 I.

⁶¹ NJA 2009 s. 447 I.

Del II: Målsäganden gav en sammanhängande och detaljerad utsaga, dock var hon tveksam i vissa delar. Domstolen ansåg att hennes tvekan var förståelig eftersom hon var ung och omständigheterna känsliga, men ändå framstod det – på grund av vissa delar av hennes berättelse – som tvivelaktigt om det verkligen gått till på det sätt som åtalet avsåg. Beviskravet ansågs inte uppfyllt.⁶²

NJA 2010 s. 671

HD belyste att fokus främst bör ligga på berättelsen i sig eftersom det är svårt att göra en bedömning baserad på det allmänna intrycket av målsäganden eller icke-verbala faktorer. Som relevanta kriterier för bedömningen av en utsaga nämndes ”i vad mån den är klar, lång, levande, logisk, rik på detaljer, påvisat sanningsenlig i viktiga enskildheter samt fri från felaktigheter, motsägelser, överdrifter, svårförklarliga moment, konstansbrister, dåligt sammanhang eller tvekan i avgörande delar”.⁶³

Domstolen nämnde att hänsyn måste tas till att den tilltalade har svårare att försvara sig när åtalet avser ett obestämt antal gärningar som inte är individualiserade.⁶⁴ Höga krav bör ställas på bevisningen och det blir extra viktigt att bevisföringen sker på ett tydligt och strukturerat sätt så att syftet med varje bevis framkommer.⁶⁵

Målsägandens berättelse uppfattades som kortfattad och vag. Han hade berättat mer detaljerat när han pratade om annat än övergreppen. I utredningar hade han flera gånger sagt nej när han fick frågan om han blivit utsatt för övergrepp, detta förklarade han i målet med att han hade skämts och varit rädd att inte bli trodd. Beviskravet ansågs inte uppfyllt.⁶⁶

NJA 2017 s. 316 I

I det här fallet nämnde HD att kriterierna som används i utsageanalys har analyserats i förhållande till tillgänglig forskning. Kriterierna lång, klar och detaljrik konstaterades ha stöd. Det fanns dock inget stöd för att en berättelse med konstansbrister, alltså där information tas bort eller läggs till, är mindre tillförlitlig.⁶⁷

⁶² NJA 2009 s. 447 II.

⁶³ NJA 2010 s. 671.

⁶⁴ Jfr NJA 2005 s. 712.

⁶⁵ NJA 2010 s. 671.

⁶⁶ NJA 2010 s. 671.

⁶⁷ NJA 2017 s. 316 I.

Domstolen bedömde målsägandens utsaga som tillförlitlig eftersom den var lång, sammanhängande, levande, klar och detaljerad. Den var dessutom fri från motsägelser och svårförklarliga inslag. Utsagan låg till grund för en fällande dom.⁶⁸

NJA 2019 s. 668

Målsägandens berättelse var klar, sammanhängande och fri från direkta motsägelser. Den innehöll dock några delar som var svårförklarliga. Angående det huvudsakliga förloppet ansågs hennes berättelse tillförlitlig, men vissa detaljer framstod som osäkra. Vid den initiala prövningen ansågs bevisningen mot den tilltalade vara tillräckligt stark för att gå vidare med bedömningen, men när den tilltalades berättelse hade beaktats ansågs inte kravet på uppsåt uppfyllt.⁶⁹

3.3 Närmare om kriterierna

Detaljerad

Detaljrikedom är, som synes i de ovan refererade fallen, ett vanligt förekommande kriterium för tillförlitlighet. HD har dessutom benämnt detaljkriteriet som det viktigaste.⁷⁰ Det är framförallt typen av detaljer som är avgörande, inte mängden. HD har till exempel särskilt nämnt när detaljerna är pregnanta. Återgivna konversationer har också ansetts vara en indikation på tillförlitlighet.⁷¹ Men det finns även exempel på fall där HD tillmätt antalet detaljer betydelse.⁷²

Vid upprepade övergrepp blir det svårare för den utsatta att särskilja de olika händelserna, beskriva dem i detalj och placera in dem i tid och rum.⁷³ HD har visat att det räcker att några specifika gärningar beskrivs mer ingående när åtalet avser många övergrepp.⁷⁴ Övergreppen betraktas då som en helhet.⁷⁵ Dock måste domstolarna ta hänsyn till att det blir svårare för den tilltalade att föra motbevisning när gärningarna inte individualiseras.⁷⁶

⁶⁸ NJA 2017 s. 316 I.

⁶⁹ NJA 2019 s. 668.

⁷⁰ Schelin s. 189.

⁷¹ Schelin s. 197. Se t.ex. NJA 1991 s. 83.

⁷² Christianson och Ehrenkrona s. 62. Se NJA 1993 s. 68 och NJA 2005 s. 712.

⁷³ Prop 1997/98:55 s. 75.

⁷⁴ NJA 1991 s. 83; NJA 1992 s. 446.

⁷⁵ Prop 1997/98:55 s. 81.

⁷⁶ NJA 2010 s. 671. Jfr NJA 2005 s. 712 där åtalet ogillades eftersom det skulle vara för svårt för den tilltalade att föra motbevisning på grund av den vaga tidansgivelsen.

Sammanhängande

Att berättelsen ska vara sammanhängande är också ett vanligt kriterium. Det är dock oklart vad domstolen menar med sammanhängande och varför det ses som ett tecken på att berättelsen är sann.⁷⁷ Med ”sammanhållen helhet”⁷⁸ kan HD antas mena att berättelsen håller ihop på ett naturligt sätt, att delarna förklarar samma händelseförlopp samt att den är homogen och logisk.⁷⁹ Huruvida en berättelse är sammanhängande eller inte är subjektivt. Kronologiska berättelser utan motsägelser brukar upplevas som mer tillförlitliga.⁸⁰ En berättelse kan dock ha en logisk uppbyggnad även om den inte är kronologisk, till exempel för att den struktureras utifrån hur hjärnan fungerar vid inkodningen av traumatiska händelser.⁸¹ Att berättelsen uppfattas som rimlig, unik och fullständig medför att den framstår som övertygande.⁸²

Lång/utförlig

HD kan antas basera längdkriteriet på föreställningen att det är svårare att få en osann historia att hålla ihop om den är lång. Det är större risk att personen säger emot sig själv eller ger information som kan ifrågasättas. Ett problem med kriteriet är att domstolen inte har något objektivet mått att sätta utsagens längd i relation till.⁸³

Konstant

Att berättelsen är konstant över tid var, åtminstone förut, det vanligaste kriteriet i fall där den målsägande hade hörts vid flera tillfällen.⁸⁴ Det ansågs viktigt att utsagan överensstämde i centrala detaljer.⁸⁵ Tillägg tycks inte ha fått någon negativ inverkan på trovärdigheten när den målsägande förklarar att hon tidigare hade förträngt informationen.⁸⁶ 2017 konstaterade HD att det inte finns något vetenskapligt stöd för att en berättelse där information inte tas bort eller läggs till med större sannolikhet är sann.⁸⁷ Det framkom inte om domstolen fortfarande anser att *centrala* detaljer bör överensstämma eller om konstanskriteriet anses helt irrelevant.

⁷⁷ Christianson och Ehrenkrona s. 81; Schelin s. 186.

⁷⁸ NJA 1992 s. 446.

⁷⁹ Schelin s. 164.

⁸⁰ Christianson och Ehrenkrona s. 81.

⁸¹ Schelin s. 186 f.

⁸² Christianson och Ehrenkrona s. 81.

⁸³ Schelin s. 185 f.

⁸⁴ Schelin s. 188.

⁸⁵ Schelin s. 189. Se t.ex. NJA 1980 s. 725, NJA 1988 s. 40 och NJA 1992 s. 446.

⁸⁶ NJA 1991 s. 83.

⁸⁷ NJA 2017 s. 316.

Förklaringsbörda

Det anses vara till fördel för utsagans tillförlitlighet att målsäganden kan ge bra förklaringar när berättelsen blir ifrågasatt under pressande förhör.⁸⁸ Domstolen har även haft overseende med tillägg i ett sent stadium och lögner när målsäganden haft en bra förklaring.⁸⁹ Faktorer som till en början talar emot utsagans tillförlitlighet kan således neutraliseras. Förklaringen blir ett positivt hjälpfaktum för utsagan.⁹⁰ Det positiva hjälpfaktumet tenderar dock att övervärderas så att det anses styrka trovärdigheten även utöver neutraliseringen av det negativa hjälpfaktumet (det som behövde förklaras).⁹¹

⁸⁸ Schelin s. 168. Se t.ex. NJA 1988 s. 40 och NJA 1991 s. 83.

⁸⁹ Se NJA 1991 s. 83 och NJA 1992 s. 446.

⁹⁰ Schelin s. 168.

⁹¹ Schelin s. 192.

4 Rättspsykologiskt perspektiv på utsageanalys

I internationell forskning om utsageanalys är det främst metoderna statement validity assessment (SVA) – där criteria-based content analysis (CBCA) ingår – och reality monitoring (RM) som har undersökts.⁹² Forskning har visat att man vid användning av CBCA eller RM uppnår att ungefär 70 % av utsagorna korrekt klassificeras som sanningsenliga eller falska.⁹³ Det är signifikant bättre än de resultat på 54 % som brukar uppnås när ingen specifik metod används, domares resultat ligger också på den nivån. Användning av SVA och RM har dessutom visat sig resultera i säkrare bedömningar även om den som tillämpar metoden inte är utbildad inom varken metoden eller psykologi i allmänhet.⁹⁴

4.1 Statement validity assessment

SVA är en metod för att bedöma tillförlitligheten i en utsaga som har använts i Tyskland sedan 50-talet. Tysklands högsta domstol bestämde år 1999 att SVA ska vara experters standardmetod vid misstanke om sexuella övergrepp mot barn.⁹⁵ Flera brottmålsdomstolar i Europa använder SVA som bevisning.⁹⁶ Metoden innehåller flera steg, den ska tillämpas redan under förundersökningen.⁹⁷

CBCA är det tredje steget i SVA,⁹⁸ och det steg som är relevant för detta arbete. CBCA bygger på föreställningen att en berättelses innehåll och kvalitet skiljer sig åt beroende på om den är självupplevd eller inte. Sanningsenliga berättelser förväntas därför i högre grad uppfylla de 19 CBCA-kriterierna.⁹⁹ Det är vid tillämpningen av de tre första kriterierna – logisk struktur, ostrukturerat berättande och detaljrikedom – man sett störst skillnad mellan sanningsenliga och falska berättelser hos vuxna. Med logisk struktur avses i CBCA att berättelsen inte innehåller motsägelser. Ostrukturerat berättande innebär att berättelsen inte

⁹² Strömwall och Landström s. 358. År 2015 fanns det över 50 studier om SVA och över 30 om RM. Vrij s. 4.

⁹³ Strömwall och Landström s. 361 och 364; Vrij s. 15 och 19.

⁹⁴ Schelin s. 182 f.

⁹⁵ Strömwall och Landström s. 358 f.

⁹⁶ Vrij s. 4.

⁹⁷ Strömwall och Landström s. 359.

⁹⁸ Vrij s. 7.

⁹⁹ Vrij s. 7.

kommer i helt kronologisk ordning, istället kanske det mest signifikanta kommer först eller det läskigaste sist.¹⁰⁰

Kriterierna 4–13 avser specifika typer av detaljer. Det är till exempel ett tecken på tillförlitlighet att händelser placeras in i tid och rum. Personer som talar sanning brukar även oftare återge vad olika personer sa och gjorde samt interaktionen mellan de olika personernas handlingar.¹⁰¹ Andra betydelsefulla typer av information är sådant som är ovanligt, överflödigt och sådant personen inte själv förstår eller kan sätta ord på men ändå beskriver korrekt. Beskrivningar av oväntade komplikationer i händelseförloppet och händelser som inte är en del av det påstådda brottet men har en koppling till det, till exempel att den tilltalade vid ett annat tillfälle sagt något sexuellt, är också sanningskriterier. Självpupplevda berättelser brukar oftare inkludera tankar och känslor, både sådana målsäganden själv upplevde och sådana hen tillskriver den tilltalade.¹⁰²

Kriterierna 14–18 kallas motivationella kriterier och förväntas vara vanligare i sanna utsagor eftersom lögnare undviker att inkludera sådant som instinktivt ses som tecken på lögn, till exempel att uttrycka tvivel eller osäkerhet. Även självmåna rättelser, det vill säga att personen rättar sig själv och gör tillägg, är ett motivationellt kriterium. Personer som talar sanning erkänner oftare när de inte minns eller inte vet. Detaljer som får personen själv att framstå mer negativt och detaljer som förklarar eller ursäktar den påstådda gärningsmannens agerande är vanligare i sanningsenliga berättelser.¹⁰³

Det sista kriteriet är att personen berättar om detaljer som av professionella ses som karaktäristiska för den brottstypen men som inte stämmer med vad allmänheten intuitivt förväntar sig. Det kan till exempel vara känslor som är typiska för incestuösa relationer men framstår som ologiska för lekmän.¹⁰⁴

Ett problem med forskning om utsageanalys är att det inte på ett säkert sätt går att undersöka hur metoden fungerar i verkliga fall, eftersom det då krävs kännedom om vad som verkligen hände. Vid sexualbrott finns det till exempel sällan medicinsk bevisning som otvivelaktigt

¹⁰⁰ Strömwall och Landström s. 360 ff.

¹⁰¹ Jfr NJA 1991 s. 83.

¹⁰² Strömwall och Landström s. 360; Vrji s. 8.

¹⁰³ Strömwall och Landström s. 360 f.

¹⁰⁴ Vrji s. 9 f.

binder, eller inte binder, den misstänkte till brottet. I de laboratorieundersökningar som gjorts har detaljriktighet-kriteriet fått mest stöd. Även kriteriet att återge konversationer och kriteriet för kontextuella detaljer om tid och rum fått mycket stöd. Undersökningsresultaten är ungefär desamma för både barn och vuxna.¹⁰⁵

4.2 Reality monitoring

Metoden bygger på forskning som har visat att det finns skillnader mellan det system i hjärnan som lagrar information som är hämtad från sinnen och det system som lagrar information som kommer från inre föreställningar och fantasier. Under 90-talet gjordes några studier som i viss mån stödde användandet av RM för att identifiera lögn. Fler forskare uppmärksammade idén och började verifiera kriterier och strukturera upp dem. Metoden har använts på både barn och vuxna, men är inte beprövad i brottsutredningar.¹⁰⁶ En fördel med RM jämfört med SVA är att metoden går snabbare att tillämpa eftersom den innehåller färre kriterier, dessutom är RM lättare att lära sig.¹⁰⁷

De fem första kriterierna avser antalet detaljer av olika slag. Sanningsenliga berättelser förväntas ha fler detaljer från sinnen, information om platser och placering av personer och föremål, tidsuppfattning och händelseförlopp samt känslor som personen upplevde vid händelsen. Lögnaktiga berättelser å andra sidan förväntas innehålla fler kognitiva operationer. Med kognitiva operationer avses information om vilka slutsatser personen drog vid händelsen eller drar medan hen berättar, åsikter och resonemang om varför det borde ha gått till på ett visst sätt.¹⁰⁸

De tre sista kriterierna tillämpas på utsagan som helhet. De är klarhet, realism och att man utifrån berättelsen ska kunna rekonstruera händelseförloppet utan luckor. Med realism avses att berättelsen ska framstå som möjlig och trolig.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Vrij s. 11 f.

¹⁰⁶ Strömwall och Landström s. 362 ff.

¹⁰⁷ Strömwall s. 269.

¹⁰⁸ Strömwall och Landström s. 363; Vrij s. 15 ff.

¹⁰⁹ Strömwall och Landström s. 363.

Särskilt kriterierna för sinnesintryck och detaljer om tid och rum har fått stöd i forskning.¹¹⁰ Det är problematiskt att antalet kriterier och tillämpningen av kriterierna har varierat mellan olika studier. Kriteriet kognitiva operationer har inte fungerat bra eftersom det har definierats på olika sätt.¹¹¹ Det kan dessutom vara svårt att använda RM långt efter händelsen, till exempel kan berättelsen då innehålla fler kognitiva operationer till hjälp för minnet trots att den är sann.¹¹²

4.3 Effekten av trauma

Hur människor minns och berättar om traumatiska upplevelser är en omdebatterad fråga. Vissa menar att man brukar komma ihåg traumatiska händelser väl, andra hävdar motsatsen. Majoriteten av världens mest erkända forskare menar att man vanligen minns traumatiska upplevelser bättre än andra upplevelser.¹¹³ Förklaringen är att stresshormon ökar aktiviteten i den del av hjärnan som hjälper till att lagra känslomässiga upplevelser i långtidsminnet. Dessutom är traumatiska minnen mer resistent mot glömska än andra minnen.¹¹⁴ Dock visar forskning att man inte berättar allt man minns. Diskrepansen mellan vad man minns och vad man berättar är extra tydlig när det gäller traumatiska upplevelser. Sexuella övergrepp är ett exempel på en typ av händelse som kan vara traumatisk.¹¹⁵

Det kan vara svårt att berätta om ett trauma även om man har ett detaljrikt minne av det och även om man vill berätta. För att komma över den mentala spärren och prata om det ändå kan man till exempel vänta med att berätta eller återge så få detaljer som möjligt. Det förekommer till exempel att personer berättar för polisen vad som hänt innan eller efter ett övergrepp men bara ger en ofullständig beskrivning av övergreppet eller inte alls beskriver det.¹¹⁶ Orsaken är oftast att rädsla, skam och skuld förhindrar dem från att berätta trots att de minns händelsen.¹¹⁷

¹¹⁰ Vrij s. 19.

¹¹¹ Strömwall och Landström s. 364.

¹¹² Vrij s. 19.

¹¹³ Granhag, Strömwall och Landström, Minne för traumatiska händelser s. 218 f.

¹¹⁴ Holt m.fl. s. 332.

¹¹⁵ Granhag, Strömwall och Landström, Minne för traumatiska händelser s. 218 f.

¹¹⁶ Det har även förekommit i fall med stark bevisning, till exempel att övergreppet är fotat eller filmat. Granhag, Strömwall och Landström, Minne för traumatiska händelser s. 231.

¹¹⁷ Granhag, Strömwall och Landström, Minne för traumatiska händelser s. 232.

4.4 Specifikt för sexualbrott

Det är bara ett fåtal av offren för sexualbrott som berättar om övergreppet direkt och spontant. Att offret klandrar sig själv och känner skam är oftast en betydande anledning att hen inte berättar.¹¹⁸ Det är dessutom vanligare att offer för sexualbrott – jämfört med till exempel misshandelsoffer – blir ifrågasatta, misstrodda och själva klandras.¹¹⁹

Det är vanligt att de intima och sexuella detaljerna i ett sexuellt övergrepp utelämnas.¹²⁰ Målsäganden i våldtäktsfall kan underlåta att ge viss information om hur hen själv betedde sig innan övergreppet och överdriva hur hänsynslös gärningsmannen var för att hen vill framstå som mer skyddsvärd. Berättelsen kan vara sann avseende själva övergreppet trots sådana modifieringar.¹²¹

En undersökning¹²² har visat att genuina våldtäktsanklagelser skiljer sig från påhittade. De äkta anklagelserna innehöll beskrivningar av fler olika ageranden. Även ytlig intimitet, som till exempel att förövaren gett offret komplimanger eller berättat detaljer om sig själv, var mer vanligt förekommande. De påhittade anklagelserna innehöll mer ”normala” sexuella handlingar, mer avvikande sexuella handlingar var ovanliga. Våld, förolämpningar och att offrets kläder slets sönder var mer vanligt förekommande i de påhittade berättelserna.¹²³

¹¹⁸ Landström och Strömwall s. 119. Jfr NJA 2010 s. 671.

¹¹⁹ Detta kallas sekundär viktimering. Landström och Strömwall s. 120. Jfr NJA 2010 s. 671.

¹²⁰ Ask och Landström s. 379; Strömwall och Landström s. 367.

¹²¹ Diesen s. 277; Sutorius s. 119.

¹²² Våldtäktsberättelser som inkommit till polisen jämfördes med berättelser som var påhittade av personer som aldrig hade upplevt några övergrepp. Marshall och Alison s. 23 f.

¹²³ Marshall och Alison s. 26.

5 Analys

Uppsatsens syfte är att granska HD:s praxis i förhållande till rättspsykologisk forskning. Sammanfattningsvis kan konstateras att de kriterier HD använder stämmer relativt väl överens med relevant forskning. Sanningskriterierna detaljerad, fri från motsägelser, klar och framstår som rimlig återfinns både i praxis och i rättspsykologin. Redan i NJA 2010 s. 671 belyste HD att det är själva utsagan som ska bedömas eftersom det är svårt att bedöma trovärdigheten baserat på det allmänna intrycket av målsäganden. HD verkar alltså vilja att bedömningen ska vara mer saklig istället för intuitiv och subjektiv. Domstolen har i NJA 2017 s. 316 I gett uttryck för en avsikt att använda sig av kriterier som har stöd i forskning. Med tanke på att bevisvärderingen ska vara objektiv är det bra att HD undviker subjektiva bedömningar och uppmärksammar forskningsresultat.

HD nämner oftast bara några få kriterier i varje fall. RM och framförallt SVA innehåller ett jämförelsevis stort antal kriterier. Det är ett plausibelt problem att domstolarna inte har tid att tillämpa så många olika kriterier i varje fall. Det kan också tolkas som ett uttryck för den fria bevisvärderingen att HD tycks nämna de kriterier som är framträdande i det specifika fallet istället för att mer strikt gå igenom ett bestämt antal kriterier. Oavsett orsak kan man argumentera för att det just därför blir extra viktigt att de kriterier som används har stöd i forskning och tillämpas på rätt sätt, eftersom varje kriterium kan antas spela en större roll ju färre som tillämpas.

Detaljriteriet är det viktigaste kriteriet enligt HD och även det kriterium i SVA som har fått starkast stöd i forskningen. Här kan man notera att både SVA och RM lägger vikt vid typen av detaljer på ett tydligare sätt än HD gör. Domstolen har särskilt värderat återgivna konversationer vilket är en typ av detalj även rättspsykologin lägger vikt vid, men det finns andra typer av detaljer som uppmärksammas i rättspsykologin men inte i praxis. Inom rättspsykologin finns det starkt stöd för att detaljer om just tid och rum är ett bra kriterium, något som HD inte verkar ha uppmärksammat. Även känslor som upplevdes vid händelsen är ett kriterium som återfinns i både SVA och RM men inte i HD:s praxis. Här finns det alltså utrymme för HD att använda ett av sina befintliga kriterier på ett mer specifikt sätt för att utnyttja den kunskap som finns inom rättspsykologin.

Sexuella övergrepp kan upplevas som traumatiska och svåra att prata om, därför finns det anledning att avseende sexualbrott ha särskild förståelse för om målsäganden inte lämnar så många sexuella och intima detaljer, och istället fästa vikt vid andra kriterier och typer av detaljer. Här kan specifikt NJA 2010 s. 671 nämnas. Målsägandens berättelse ansågs mindre trovärdig för att hans berättelse om övergreppen inte var lika detaljerad som när han berättade om annat. Från ett psykologiskt perspektiv kan man ha förståelse för att han skämdes och kan antas ha upplevt det som svårt att prata om. Samtidigt är det en fråga om rättssäkerhet att en detaljerad berättelse är lättare att kontrollera mot annan bevisning. Detta är ett tydligt exempel på den svåra avvägningen mellan å ena sidan rättstryggheten och att inte utsätta brottsoffer för sekundär viktimisering, å andra sidan rättssäkerheten.

HD verkar ha en mer traditionell uppfattning om faktorer som tyder på att berättelsen inte är sann, medan SVA menar att sådana stereotypa tecken på lögn istället är ett tecken på sanning eftersom lögnare avsiktligt undviker dem. Till exempel att rätta sig själv eller uttrycka osäkerhet är sanningskriterier enligt SVA. Här kan man alltså problematisera bedömningen i NJA 1980 s. 725 där domstolen nämnde en av målsägandenas osäkerhet och bristande minne och menade att berättelserna inte uppfyllde beviskravet. Även i NJA 2009 s. 447 II var målsägandens tveksamhet till hennes nackdel. Med en tillämpning av SVA hade dessa omständigheter istället styrkt tillförlitligheten. Även HD:s konstanskriterium står i konflikt med att rättelser är ett kriterium i SVA. Här kan man återigen fundera på om det blir en fråga om rättssäkerhet. Det är lättare för försvaret att föra motbevisning ju mer bestämd berättelsen är. Här bör skillnaden mellan tillförlitlighetsbedömningen i sig och bevisvärderingen uppmärksammas. En berättelse kan exempelvis vara tillförlitlig men ändå ha begränsat bevisvärde för att den inte ger tillräckligt mycket information. Det finns dock fall där HD ansett att en uppfyllt förklaringsbörda kan väga upp för faktorer som ansetts vara till nackdel för tillförlitligheten. I NJA 1992 s. 446 och NJA 1997 s. 538 har HD visat förståelse för att personer kan ljuga eller missta sig vid ett tillfälle utan att det nödvändigtvis förstör deras generella trovärdighet.

Det finns inte någon direkt motsvarighet till uppfyllt förklaringsbörda inom de rättspsykologiska metoder jag granskat. De närmaste är RM:s kriterium realism och SVA:s kriterium logisk struktur¹²⁴, skillnaden är då att förklaringsbördan bygger på att kriteriet

¹²⁴ I sammanhanget avses med logisk struktur att berättelsen ska vara fri från motsägelser.

ursprungligen inte var uppfyllt. Det verkar alltså inte finnas något stöd för – och enligt min mening inte heller någon rationell anledning – att förklaringen ska värderas så högt att berättelsen bedöms som mer tillförlitlig än den hade gjort om den hade varit realistisk och haft logisk struktur redan från början.

Det är oklart hur HD tillämpar kriteriet sammanhängande. Generellt brukar kronologiska berättelser upplevas som mer tillförlitliga, därför är det relevant att nämna att SVA säger det motsatta, en sann berättelses struktur kan alltså förväntas bygga på något annat än ren kronologi. Här är det tydligt hur svårt det kan vara att avgöra om HD:s kriterier har stöd i forskning eller inte eftersom de inte beskrivs tillräckligt ingående.

En svaghet med min undersökning av praxis är att den huvudsakligen bygger på HD:s domskäl. Det är svårt att veta om domstolen utöver vad som framkommer i domskälen även har beaktat andra kriterier men inte valt att nämna dem. Det är dessutom oklart mer exakt vad domstolen menar med de olika kriterierna och hur de tillämpas. För att få en mer fullständig bild av rättstillämpningen hade det varit bra att till exempel intervjua domare.

En ytterligare svaghet med mitt arbete är att jag bara har använt ett begränsat urval av rättspsykologisk vetenskap. Det är också en förklaring till att jag inte har hittat stöd för till exempel längdkriteriet, som tidigare forskning har hittat stöd för. För att kunna dra säkra slutsatser om vilka kriterier som saknar stöd skulle ett betydligt större omfång av forskning behöva granskas.

Enligt doktrin påverkar omständigheterna vilka kriterier som används vid bevisvärderingen. Jag har inte kunnat utläsa av HD:s domskäl att någon hänsyn tas till relationen mellan parterna. Inte heller i den rättspsykologi jag granskat har relationen lyfts fram som en beaktansvärd faktor. Här finns alltså en intressant fråga för framtida undersökningar.

5.1 Slutsats

Flera av domstolens kriterier har vetenskapligt stöd, några kan få ett mer specificerat innehåll med hjälp av rättspsykologisk kunskap och vissa kan ifrågasättas eftersom de är oförenliga med forskningsresultat.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1938:44 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk.

Prop. 1997/98:55 Kvinnofrid.

Litteratur

Ask, Karl och Landström, Sara: 'Trovärdighet', i: Granhag, Per Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*. Andra upplagan, Stockholm 2021, s. 374–390.

Christianson, Sven Å. och Ehrenkrona, Marika: *Psykologi och bevisvärdering – Myter om trovärdighet och tillförlitlighet*. Stockholm 2011.

Dahlman, Christian: *Beviskraft – Metod för bevisvärdering i brottmål*. Stockholm 2018.

Diesen, Christian: *Bevisprövning i brottmål*. Andra upplagan, Stockholm 2015.

Diesen, Christian och Diesen, Eva F.: *Övergrepp mot kvinnor och barn – den rättsliga hanteringen*. Andra upplagan, Stockholm 2013.

Ekelöf, Per Olof och Boman, Robert: *Rättegång, fjärde häftet*. Sjätte upplagan, Stockholm 1992.

Granhag, Per Anders, Strömwall, Leif A. och Landström, Sara. (2017), 'En modern brottmålsprocess anpassad även för stora mål: Några rättspsykologiska reflektioner', i: SOU 2017:7 *Straffprocessens ramar och domstolens beslutsunderlag i brottmål – En bättre hantering av stora mål* (Bilaga 7), s. 201–215.

Granhag, Per Anders, Strömwall, Leif A. och Landström, Sara: 'Minne för traumatiska händelser', i: Granhag, Per Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*. Andra upplagan, Stockholm 2021, s. 218–235.

Gräns, Minna: 'Allmänt om användningen av andra vetenskaper inom juridiken', i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Andra upplagan, Lund 2013, s. 429–442.

Heuman, Lars: 'Hjälpvetenskapernas betydelse för rättstillämpningen och rättsvetenskapen'. *JT* 2005–06 s. 768–789.

Holmgård, Lars: *Bevisning i brottmål*. Stockholm 2019.

Holt, Nigel, Bremner, Andy, Sutherland, Ed, Vliek, Michael, Passer, Michael och Smith, Ronald: *Psychology: The Science of Mind and Behaviour*. Tredje upplagan, Maidenhead 2015.

Kleineman, Jan: 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Andra upplagan, Lund 2013, s. 21–46.

Landström, Sara och Strömwall, Leif A.: 'Viktologi', i: Granhag, Per Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*. Andra upplagan, Stockholm 2021, s. 111–127.

Marshall, Ben C. och Alison, Laurence J.: 'Structural Behavioural Analysis as a Basis for Discriminating between Genuine and Simulated Rape Allegations'. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 3 2006 s. 21–34.

Mellqvist, Michael: 'Om tro tyckande och vetande Högsta domstolens värdering av utsagor'. *SvJT* 2013 s. 753–778.

Schelin, Lena: *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*. Stockholm 2007.

Strömwall, Leif A.: 'Assessing reliability by analysing the verbal content: the case of Sweden', i: Granhag, Pär Anders (red.), *Forensic Psychology in Context – Nordic and international approaches*. London 2010 s. 264–280.

Strömwall, Leif A. och Landström, Sara: 'Utsageanalys och värdering av muntliga utsagor', i: Granhag, Per Anders, Strömwall, Leif A., Ask, Karl och Landström, Sara (red.), *Handbok i rättspsykologi*. Andra upplagan, Stockholm 2021, s. 358–373.

Sutorius, Helena: *Bevisprövning vid sexualbrott*. Andra upplagan, Stockholm 2014.

Vrij, Aldert: 'Verbal Lie Detention Tools: Statement Validity Analysis, Reality Monitoring and Scientific Content Analysis', i: Granhag, Pär Anders, Vrij, Aldert och Verschuere, Bruno (red.), *Detecting Deception – Current Challenges and Cognitive Approaches*. Chichester 2015, s. 3–35.

Rättsfallsförteckning

NJA 1980 s. 725.

NJA 1988 s. 40.

NJA 1991 s. 83.

NJA 1992 s. 446.

NJA 1993 s. 68.

NJA 1997 s. 538.

NJA 2004 s. 176.

NJA 2005 s. 712.

NJA 2009 s. 447 I och II.

NJA 2010 s. 671.

NJA 2015 s. 702.

NJA 2017 s. 316 I.

NJA 2019 s. 668.